

Ponovna relevantnost jugoslovanske družbeno angažirane otroške književnosti z antifašistično in antiimperialistično noto

Na podlagi historičnega materializma in literarnega historizma prispevek problematizira manko družbeno angažirane otroške književnosti v nekdanjem skupnem jugoslovanskem prostoru po letu 1990 s fokusom na geopolitičnem ozaveščanju otrok. V kontekstu nove imperialistične delitve sveta in nevarno razplamtevaajočih se vojnih žarišč je obuditev dediščine jugoslovanske antikolonialne in antifašistične literature in oživitev te zvrsti pisanja za otroke znova več kot relevantna. Predstavlja obliko vpenjanja otrok v realnost in kritičnega soočanja z njo na način, ki bi jim nudil potrebna spoznanja, da bi kot današnji otroci in jutrišnji odrasli delovali za svetovni mir.¹

Ključne besede: romantični kult nedolžnega otroka, antikolonialna književnost za otroke, SFRJ

Renewed Significance of Yugoslav Socially Engaged Children's Literature with a Focus on Anti-Fascist and Anti-Imperialist Writings

Drawing on historical materialism and new historicism, the article problematises the lack of socially engaged children's literature in our region after 1990, specifically literature dedicated to fostering geopolitical awareness among children as readers. In the context of the new imperialist re-division of the world and the dangerous spread of armed conflicts, the rekindling of the Yugoslav heritage of children's anti-fascist and anti-imperialist literature is again urgently needed in our region. Anticolonial literature is a way of realigning children with reality. It offers them necessary critical insights and cultivates social awareness so that they will strive for peace as children today and as adults tomorrow.

Keywords: Romantic innocent child, anti-colonial children's literature, Yugoslavia

1 Uvod

SFRJ je ustvarila bogato zakladnico družbenokritične realistične, antiimperialistične in antifašistične literature za otroke in mladino. Po letu 1990 je bila ta vrsta književnosti umaknjena in sistematično brisana iz šolskih vsebin, javnih knjižnic in bralnih programov za otroke. Ustvarjeni vakuum, ob vse večji komercializaciji otroške književnosti, zapolnjuje razraščajoči se romantični kult nedolžnega otroštva, še zlasti prek prevodov zahodnoevropske, natančneje anglosaksonske otroške književnosti in njenih knjižnih klasik, tako starih kot novih – na primer Kiplingove *Knjige o džungli* ali serije *Harry Potter* izpod peresa J. K. Rowling (Burcar 2024, 2007). Ti prevodi po letu 1990 z naskokom zasedajo naš ožji in nekdanji širši skupni prostor ob vse manjši

¹ Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije, št. P6-0265, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

in razdrobljeni lokalni produkciji kvalitetne otroške književnosti. Za uprizarjanjem kulta nedolžnega otroštva, tj. družbeno nezaznamovanega in izkustveno izvozljenega otroštva, se skrivajo izrazito nazadnjaške paradigme. Smoter je indoktrinirati mlado bralstvo, da bi skozi proces literarne socializacije že v ranem otroštvu ali najkasneje v zgodnji mladosti sprejelo nepravilno globalno kapitalistično ureditev sveta. Ta je odvisna od vzdrževanja in poglobljanja zahodnoevropskega modela institucionalnega patriarhata, strukturnih neenakosti, imperialističnih politik in spremljajočih rasizmov. Vse to ima svoje preverjeno mesto v besedilnih svetovih zahodnoevropskih kulturnih knjižnih klasik, vključno z najnovejšimi. Te stavijo na specifično vrsto fantazijskega žanra, ki ni niti utopičen niti distopičen. To bi namreč že v izhodišču zahtevalo razčlenjeno obravnavo dejansko obstoječega sveta, ki bi mu taka vrsta fantazijskega žanra morala nastavljaliti svoje kritično ogledalo (Jackson 1981: 11–3). Prav serialka *Harry Potter*, ki že najmanj dve desetletji kroji literarno socializacijo otrok tudi v našem prostoru, je primer novodobne klasike, v kateri najdemo preplet spornih ideoloških diskurzov, začeni z vpisovanjem institucionalnega patriarhata. Serialka *Harry Potter*, ki po skorajda treh desetletjih od prve izdaje doživlja komercialni preporod, temelji na vpisovanju družbenospolnih stereotipov in seksistične delitve vlog ob sočasnem vzpostavljanju t. i. drugih in njihovem razčlovečenju. To poteka bodisi na podlagi barve kože ali pripadnosti drugim nacionalnostim, pri čemer v maniri orientalističnega diskurza med drugim vzpostavlja negativno gledanje na vzhodno Evropo v primerjavi z zahodno (Burcar 2007).

Po drugi strani, ki je komplementarna razrastu kulta nedolžnega otroka, smo v našem prostoru priča vzporednemu zapolnjevanju umetno nastalega vakuumu – ta je sledil izbrisu družbenorealistične literature za otroke s poudarkom na sistemskih krivicah in boju za drugačen, tudi nekolonizirani svet – z razdrobljenimi, dekontekstualiziranimi identitetnimi politikami v književnosti za starejše otroke. Gre za podstat novodobne otroške in mladinske književnosti, ki naj bi imela domnevno progresivno družbeno noto, pa čeprav je praviloma usmerjena zgolj v govor o diskriminaciji manjšin. To poteka, tipično, v kontekstualnem vakuumu in družbenopolitični izolaciji, kot da so t. i. manjšine samonarojene danosti, ki jih skupaj z oznako drugosti ne poraja obstoječi sistem. Pri vsem tem so odmišljene strukturne neenakosti in njihovi sistemski vzroki. To pa je v ostrem nasprotju z družbenokritičnim tipom otroške književnosti, ki je obstajal v SFRJ in je zahteval drugačno, sistemsko pravično družbeno ureditev tako na mikro- kot globalni makroravni. Za razumevanje razlike med tema dvema strujama otroške književnosti in zakaj je v času novih imperialističnih spopadov in cikličnih ekonomskih kriz kapitalizma potrebna ponovna obuditev jugoslovanske dediščine družbenokritično realistične in s tem antiimperialistične in antifašistične literature za otroke, se je treba najprej sprehoditi nazaj po hodniku literarne zgodovine in pokazati na problematičnost romantičnega konstrukta idealiziranega, nedolžnega otroka v otroški književnosti.

2 Temna stran romantičnega konstrukta nedolžnega otroštva

Romantični konstrukt družbeno nezaznamovanega ali t. i. nedolžnega otroštva je v prvi polovici 19. stoletja prinesla ideologija romantičnega liberalnega individualizma. Angleški

pesniki Hartley Coleridge, Charles Lamb in Thomas de Quincey na čelu z Williamom Wordsworthom, ki so svoj navdih našli pri Jeanu-Jacquesu Rousseauju, so bili izumitelji in promotorji romantičnega konstrukta nedolžnega otroštva (McGavran Holt 1991: 4; Plotz 2001). Vpeli so ga v projekt zagovora kapitalističnega ekonomsko-političnega reda, temelječega na sistemskem in brutalnem izkoriščanju, kot zatečenega stanja in naravne danosti (Richardson 1991: 34, 1999: 28). Z izjemo Williama Blaka, ki šteje za predromantika, so bili zgodnji ali t. i. starejši romantični pesniki praviloma tipični predstavniki meščanstva v vzponu ali ostankov aristokracije in goreči zagovorniki novonastale razredne razslojenosti družbe. Od obstanka in poglobljanja razrednega izkoriščanja, kot je v prelomni študiji *The Hidden Wordsworth* pokazal Kenneth Johnston (2000), so bile namreč odvisne tudi njihove osebne materialne koristi. Prav William Wordsworth (skupaj s Coleridgeom) je na primer ostro nastopal proti osnovnemu, kaj šele kritičnemu opismenjevanju otrok iz delavskega razreda (Richardson 1991: 44). Podobno kot Coleridge, ki je vztrajal, da je za delavski razred dovolj, da je rudimentarno opismenjen in sposoben prebirati kvečjemu *Biblijo*, kar naj bo tudi njegovo edino čtivo, je Wordsworth zagovarjal in v praksi udejanjal vodilo, da naj se delavskim otrokom v branje ponudijo le preprostejše ali poenostavljene žanrske stvaritve, predvsem pravljice (Richardson 1991: 45, 50; 1994: 41). Te naj se ustrezno razvedeni, tako pa tudi vzdržuje razliko v stopnji pismenosti med otroki iz delavskega okolja in drugimi otroki. To naj bi prispevalo k ohranjanju »družbenega reda« oziroma razredne razslojenosti (Richardson 1991: 46). Ali kot izpostavlja Richardson: »Namesto Blakovih subverzivnih pesmi z njihovo poetiko upora je Wordsworth zagovarjal 'nedolžno' tradicionalno otroško branje, ki je implicitno podpiralo reakcijo proti ozaveščenemu in politično angažiranemu bralstvu nižjega razreda« (Richardson 1991: 49). Tega je Wordsworth v svojih zahtevah po enaki stopnji pismenosti in izobrazbi otrok označil za »predrznega«, saj naj bi take zahteve rušile domnevno naravni družbeni red (Richardson 1991: 49).

Ideologi romantičnega konstrukta nedolžnega otroštva so otroka umetno izločili iz realnosti obstoječega sveta. V svojih delih so ga simbolično prestavili v polje narave, da bi mu pripisali in nadeli povsem drugačne, posebne lastnosti, in da bi tako poustvarjenega otroka, torej od realnega sveta umetno odmaknjene ter izkustveno vedno izvotljenega otroka, lahko izenačili s pojmom statičnosti in nespremenljivosti (Plotz 2001: 5–6, 39). Romantični literarni otrok postane večni ujetnik vedno iste, v času zamrznjene narave in družbene nezaznamovanosti. Posledično v enem diskurzivnem zamahu tako poustvarjeni otrok postane posebna, od preostalega človeštva ločena vrsta (Plotz 2001: 3). Rojen je večno nedolžni otrok, ki deluje kot *tabula rasa*, v katero je mogoče projicirati najrazličnejše ideološke težnje in skriti politični projekt romantičnega pesnika. Angleški romantični pesniki so ustvarili in plasirali ideološki konstrukt družbeno nezaznamovanega oziroma nedolžnega otroka v miljeju pogloblja-joče se sistemske bede (Plotz 2001: 38). To je v Veliki Britaniji prinesla industrijska revolucija in agrarna reforma, pozasebljenje nekoč skupne vaške zemlje, množično beraštvo brezdomnih in razlastninjenih malih kmetov na podeželju ter pregon razlaščenih in osiromašenih podeželanov v novo vzpostavljene industrijske slume v večjih urbanih centrih (Marx 2012: 546–8, 559–69, 594–7). Romantični poet je postregel s konstruktom nedolžnega, družbeno nezaznamovanega in izkustveno praznega otroštva

v politično-ekonomskemu redu, ki je temeljil na brezobzirnem izkoriščanju otroškega dela v vseh gospodarskih panogah (Sommerville 1990: 188–97). Posledice so bile visoka umrljivost otrok, podhranjenost, zaostanek v rasti, trajne deformacije kosti in hrbtnice ter prehitro staranje (Sommerville 1990: 196). Romantični poet na čelu z Wordsworthom je realnega delavskega otroka in vse ostale otroke, ki jih družbena realnost neizogibno prečka in socializira, derogativno označil za »neprave otroke« (Plotz 2001: 30; Richardson 1994: 15, 43). Ta vzorec in ta razredna dihotomija se bosta na kapitalističnem Zahodu replicirala v otroški literaturi s pripadajočimi žanri skozi dve stoletji vse do danes. In sicer kot sestavni del zagovora kapitalističnega politično-ekonomskega reda, ki bedo in revščino, glad in pomanjkanje in vse ostale družbene dejavnike, ki odredjajo načine socializacije in vplivajo na družbeno pozicioniranje otrok, pometa pod preprogo oziroma skriva za kultom od tovrstnih pogojev bivanja in socializacije domnevno nedotaknjene, nedolžnega otroštva (Richardson 1999: 28; Richardson 1991: 34).

Kot protiutež romantični podobi nedolžnega otroštva in brisanju otroka kot družbenega bitja se je na prehodu v 20. stoletje oblikovala družbenokritična realistična literatura za otroke, ki so jo porodila progresivna antikapitalistična gibanja. Gre za književnost, ki otroka kot protagonista in otroka kot bralca vpenja v realno obstoječi svet. Družbenokritična, realistično naravnana otroška in mladinska literatura, ki temelji na zagovoru sistemske pravičnosti, razgalja in prevprašuje strukturno pogojene neenakosti, razčlenjuje mehanizme izkoriščanja, kaže na krivice in nepravilnosti, izpostavlja njihove sistemske vzroke in posledice. V tem smislu stoji v nasprotju s t. i. idealiziranim realizmom meščanskega mainstreama, ki otroka vpenja v idilično, vase zaprto okolje družinskega in šolskega vsakdana (Murray 1998: 145–6). Družbenokritični realizem, ki tudi v otroški književnosti nastavlja ogledalo kapitalističnemu redu, se opira na različne žanre: od zgodovinskega, dokumentarnega, strogo realističnega do fantastično utopičnega in celo pravičnega, pri tem pa se vseskozi razblinja romantični mit o družbeni nezaznamovanosti otroka. Na mesto otroka kot izkustveno izpraznjenega postavlja t. i. »vedočega otroka« ali ozaveščenega otroka, ki obstaja tukaj in zdaj (Murray 1998: xix). Literarnega protagonista in posledično realnega otroka kot bralca obravnava kot nekoga, ki je tudi sam del tega sveta, saj ga od rojstva dalje preči in gnete cela vrsta družbenih, političnih in ekonomskih dejavnikov. Ti povratno določajo načine otrokovega umeščanja, možnosti obstoja in delovanja v realno obstoječem svetu.

V širšem evropskem kontekstu so prvo in danes pozabljeno prelomnico družbenokritične otroške književnosti, ki izhaja iz dialektičnega materializma in nastavlja kritično ogledalo kapitalističnemu redu, predstavljale t. i. proletarske pravljice. Izšle so iz delavskega revolucionarnega vrenja po koncu prve svetovne vojne v Nemčiji, kjer so vzniknile vsled nemške novembrske revolucije delavskih in vojaških sovjetov (Collotti 1971: 42). Prelomna med njimi je bila pravljica izpod peresa Hermynie zur Mühlen *Kaj pripovedujejo Petrkovi prijatelji*, ki je izšla leta 1921, in leta 1930 v zbirki proletarskih pravljic iste avtorice *Včeraj je bilo ... jutri bo* pri avantgardni nemški založbi Malik (Wallace 2009: 1). To ključno zbirko proletarskih pravljic za otroke je delavska založba Cankarjeva družba kot prva v takratni Kraljevini Jugoslaviji

objavila že leta 1933. Proletarske pravljice so bile povsem nova oblika pravljичnega žanra s poudarkom na razčlenjevanju kapitalističnega reda, systemskega izkoriščanja in okoriščanja peščice na račun večine. To razumevanje so na kritičen način približale tako otrokom kot odraslim, pri čemer so doprinesle h gledanju na otroka kot subjekta. To je kot ozaveščenega in vedočega otroka, protagonista in bralca, ki vse bolj prepoznavajo in razume ustroj sveta ter možnosti delovanja v in/ali proti takemu svetu. Hkrati so poudarjale solidarnost in nujno po revolucionarnem boju proti okovom nacionalistične in rasistične ideologije, proti kolonializmu in imperialističnim vojnám (Burcar 2021: 8). Vse to se je prelilo tudi v družbenokritično otroško književnost, ki je po drugi svetovni vojni nastala na področju nekdanje SFRJ in je po letu 1990 predmet izbrisa in umika iz bralnih programov in šolskih vsebin. Prav ta literatura in njene novodobne verzije, če bi obstajale, bi danes pripomogle k geopolitičnemu opismenjevanju otrok in razumevanju pomena borbe proti novodobnim imperialističnim politikam ter nujni po prizadevanju za svetovni mir.

3 Nujnost obuditve dediščine otroške književnosti z noto antifasističnega in antiimperialističnega boja

Vse od devetdesetih let 20. stoletja smo v našem prostoru pričali o brisanju obstoja bogate jugoslovanske dediščine družbeno kritične, socialno angažirane literature za otroke, posvečene borbi za systemsko pravičnost. V takratni SR Sloveniji je bila eden od prvih klasičnih primerov zbirka kratke proze *Solzice* Prežihovega Voranca, ki je prvič izšla leta 1949, in eden od zadnjih klasičnih primerov tovrstnega literarnega angažmaja zgodovinsko dokumentarna slikanica *Velika stavka* Antona Ingoliča, ki jo je ilustriral Aco Mavec. Objavljena je bila 1980 v okviru Kurirčkove zgodovinske slikanice Založbe Borec v počastitev spomina na veliko tekstilno stavko leta 1936. Hkrati z javnega obzora izginja dejstvo, da je v jugoslovanski otroški književnosti obstajala bogata tradicija antiimperializma in antifasizma, kakršne v sodobni produkciji ob restavraciji kapitalizma v našem ožjem in nekdanjem skupnem širšem prostoru ni več mogoče zaslediti. Jugoslavija je v okviru gibanja neuvrščenih na konferenci v Alžiru leta 1973 in nato dokončno še leta 1979 na konferenci v Havani na Kubi edina sklenila bilateralne sporazume o kulturnem sodelovanju z neuvrščenimi državami (Gabrič 2019: 111–2). Cilj je bil med seboj povezati kulture tudi prek književnih del, ki bi zaradi globalne jezikovne prevlade petih zahodnoevropskih jezikov še naprej ostala neprevedena, nepoznana ali vsaj potisnjena na obrobje. V okviru tega projekta je bila Pomurski založbi iz Slovenije zaupana naloga, da vzpostavi prevodno zbirko Mostovi. Med letoma 1977 in 1990, ko je bila zbirka ugasnjena, je založba izdala kar 65 knjižnih naslovov za odrasle. Od tega je skorajda polovica prevedenih književnih del pripadala avtorjem in avtoricam iz neuvrščenih dežel (Gabrič 2019: 124). Svojevrstni kulturni projekt je prvenstveno temeljil na razgradnji evrocentrizma in podeljevanju glasu tistim, ki jih belska zahodna Evropa ni želela prepoznati. Podobne projekte je SFRJ vzpostavila tudi na področju otroške književnosti s ciljem širšega geopolitičnega ozaveščanja mladega bralstva v smeri širjenja antikolonialne zavesti in promocije miru v svetu. Takšna otroška književnost je temeljila na zahtevi po odpravi (neo)kolonialnega izkoriščanja in vzpostavitvi drugačnega politično-ekonomskega reda. Torej takega

sistema, ki bi deželam v razvoju zagotovil odcepitev od novodobnega suženjskega statusa tudi po uradni odpravi kolonij in omogočil lastno izkoriščanje in predelavo surovin ter vzpostavitev lastne industrije s poudarkom na ekonomski in prehranski samozadostnosti (Bebler 1966: 132–3).

Tej obliki ozaveščanja mladega bralstva – tj. geopolitičnemu opismenjevanju in vzpostavljanju antikolonialne zavesti s ciljem širjenja miru in nastopanja proti imperialističnim vojnām – je bila v našem nekdanjem skupnem prostoru namenjena beograjska revija *Zmaj: književni časopis za otroke*, ki je izhajala mesečno od leta 1954. Objavljala je reportažne, zgodovinske in literarne prispevke, s katerimi je skrbela za stik jugoslovanskih otrok z dogajanjem v svetu. Poudarek je bil na razumevanju položaja in krepitvi solidarnosti z otroki v tistih predelih sveta, ki so bili tarča zahodnih imperialističnih invazij in vojn (Radak 2020: 96). Revija je skrbela tudi za politično ozaveščenost otrok še z odpiranjem vprašanj v zvezi s strukturnimi neenakostmi, ki jih porajata kolonializem in neoimperializem, ter pri tem med mladim bralstvom širila zavest in promovirala pravico t. i. tretjih dežel do lastnega regionalnega razvoja (Radak 2020: 97), enega od idejnih temeljev neuvrščenih. Tak razvoj pa lahko prinese le drugačen družbenopolitični in ekonomski red s poudarkom na boju za socialno pravičnost in enakost v svetu. V tej reviji so zato vzporedno s pripovedmi o antifašističnem osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov in narodnosti svoje mesto našle reportaže o neuvrščenih deželah in življenju odraslih in otrok po osvoboditvi izpod jarma nekdanjih kolonialnih upraviteljev (npr. poročilo o življenju v Indoneziji pred letom 1967, ko je ob podpori ZDA prišlo do državnega udara in nastavitve Suharta). Posebno mesto so zasedala otrokom prilagojena dokumentarna poročila o osvobodilnem boju vietnamskega naroda in še prav posebej njegovih otrok proti brutalni ameriški vojni okupatorski mašineriji, osrednji imperialistični vojni šestdesetih in prve polovice sedemdesetih let 20. stoletja. Ob 20. obletnici pa je svoje mesto v reviji našla tudi deklaracija Združenih narodov (ZN) o pravicah otrok, ki je na prvo mesto postavila odpravo revščine in pravico otrok do brezplačnega šolstva in zdravstva (Zmaj 1971: 242–3). V oktobrski številki revije *Zmaj* leta 1971 pod naslovom *Za vse otroke*, ki ga spremlja emblema Združenih narodov, tako beremo: »20. novembra 1959 je Generalna skupščina Organizacije združeni narodov sprejela in razglasila Deklaracijo o otrokovih pravicah; deset točk [oziroma načel] Deklaracije svečano govori o pozornosti in skrbi, ki si jo zaslužijo vsi otroci sveta« (Zmaj 1971: 242). Sledi otrokom prilagojena razlaga točk oziroma načel, vsako spremlja fotografija, ki ponazarja vsebino in kaže, kaj dosledno izvajanje tega načela prinaša in kaj pomeni za otroke iz različnih delov sveta. Med točkami oziroma načeli na primer izstopa zahteva, da ima vsak otrok pravico do socialne varnosti, kar vključuje »pravico do ustrezne prehrane, stanovanja, sprostitev in zdravstvene zaščite«, in da te kot vse druge pravice, o katerih govori Deklaracija, pripadajo vsem otrokom. Tega pa ni mogoče doseči brez aktivnega upora proti imperialističnim politikam in spremljajočim vojnām. Na prvem mestu se zato nahaja izjava, ki jo spremlja fotografija dveh objetih otrok. Ta pravi: »Otroka je treba vzgajati v duhu medsebojnega razumevanja, strpnosti, prijateljstva med narodi, miru in vsesplošnega bratstva«. Predgovor k deklaraciji – v njem se avtor sprašuje, ali je možen boljši in pravičnejši jutri, svet brez lakote, vojn in nasilnih smrti, in odgovarja pritrdilno, saj ZN kot institucija utelešajo prav to upanje za vse otroke sveta – spremlja pesnitev ene

od beograjskih osnovnošolk z naslovom *Otrokom vsega sveta*. Mlado pesnico preganja vprašanje, »zakaj, o le zakaj se brezsrčno ugaša življenje« vietnamskih otrok. Identiteta vršitelja tega nasilja, torej ZDA, ni eksplicitno omenjena, je pa podana implicitno. V naslednjem verzu namreč mlada pesnica perceptivno izpostavlja, da »otroci ameriškega kontinenta za to niso krivi«. Za razliko od njihovih voditeljev, kot poudarja, »v njihovih mladih srcih / v odnosu do oddaljenih tovarišev / [ne tli] in se ne skriva nič grdega« (Zmaj 1971: 241). To je poziv k solidarnosti med vsemi otroki sveta in negovanju miru kot vrednote, ki temelji na odpravi imperialističnih vojn.

V tem pogledu je SFRJ polje otroške književnosti obogatila tudi s prevodi samostojnih literarnih del s primesmi dokumentaristike, pisanih za otroke. Ta so obravnavala posledice imperialističnih politik Zahoda ali pa so se posvečala tudi razčlenjevanju trenutnih vojnih žarišč in obstoju ter ciljem revolucionarnih antikolonialnih gibanj širom sveta. V prvi kategoriji na primer izstopa prevod literarnega dela *Sadako hoče živeti* izpod peresa Karla Brucknerja, ki jo je v SR Sloveniji leta 1963 objavila Mladinska knjiga. Namenjena je bila otrokom med devetim in štirinajstim letom starosti in govori o grozljivih posledicah atomske bombe, ki so jo ZDA odvrgle na Hirošimo leta 1945. In sicer zato, da bi si po drugi svetovni vojni zagotovile geostrateški primat v tem delu sveta; hkrati so prav s tem dejanjem začele hladno vojno proti Sovjetski zvezi (Zinn 2021: 423–4). V drugi kategoriji prevedenih literarnih del, ki se ukvarjajo z revolucionarnimi, antikolonialnimi gibanji, je v SR Sloveniji izstopal prevod prozne zbirke *Alarm na riževih poljih* Monike Warneške, ki je izšel leta 1967 pri Mladinski knjigi v okviru Knjižnice Sinjega galeba kot izredna knjiga; ta slovenski prevod so izposojale tudi knjižnice po Jugoslaviji. Popisuje vojno v Vietnamu skozi oči otrok, ki so tako kot poljska novinarka Warneška priča ameriški imperialistični agresiji v tem predelu Azije, in boju revolucionarnega odporniškega gibanja, ki se zavzema za osvoboditev Vietnama izpod francoskega in ameriškega imperialističnega jarma. Elementi dokumentaristike, ki budijo zavest otroka, da je imperializem zlo, ki prinaša razčlovečenje in podjarmljenje, se prepletajo z otrokovim osebnim doživljanjem grozot, ki jih sejejo ameriška letala in ameriška vojska na terenu, požigajoč vasi, bolnišnice in vse, kar je uspelo skozi borbo proti ameriškemu osvajalcu izgraditi vietnamskemu revolucionarnemu odporniškemu gibanju. Prikazani sta moč in odločnost otroka, ki razume, da je solidarno antiimperialistično in revolucionarno osvobodilno gibanje lahko uspešno le ob pomoči dobro organiziranega celotnega prebivalstva. To se zaveda, da se bori za svojo svobodo, sestavni del te borbe pa je tudi doprinos otrok. Vse to krepi politično zavest mladega bralstva. Preplet dokumentaristike in podoživljanja vojne iz zornega kota otroka, ki sodeluje v osvobodilnem gibanju, zaključuje spremna beseda avtorice, ki se na beročega otroka na drugem koncu sveta obrača kot na racionalnega otroka, sposobnega enakih uvidov kot vietnamski otrok, ki je neposredno podvržen imperialistični agresiji. Vpetost otroka v svet tukaj in zdaj, razumevanje tega sveta in razlikovanje med različnimi oblikami med seboj povezanih bojov za drugačen in pravičnejši jutri zadeva vsakega otroka. Spremno besedo sklene z neposrednim nagovorom, prepoznavajoč otroka kot enakovreden politični subjekt (1967: 110):

Zgodbe[,] zapisane v tej knjižici, sem jemala naravnost iz življenja, iz pogovorov, zapisanih med kratkimi postanki [...]. Zato mislim, da Vam bo približala ljudi in usode Vaših vrstni-

kov v Vietnamu, ki se ob strani starejših udeležujejo boja ... Vietnamski otroci sodelujejo v boju, ki ga bojuje vietnamsko ljudstvo zato, da bi bilo za vse sinove in hčere vietnamske zemlje dovolj riža, da bi vsi imeli streho nad glavo, pa knjigo in šolo. Ta narod se bije za najbolj preproste in največje resnice, za kakršne je vredno živeti in umreti – za svobodo in neodvisnost.

V otroški književnosti in njenih prevodih je našla svoje mesto tudi dediščina anti-imperialističnega in antifašističnega boja ter socialistične revolucije v SFRJ. SFRJ je z njo na mednarodnih sejnih otroške književnosti požela številne nagrade (Idrizović 1979: 51). Prav ta dediščina in nekoč bogata produkcija antifašistične otroške književnosti je po letu 1990 ob restavraciji kapitalizma, nacionalistični enklavizaciji Balkana in podizvajalski vpetosti lokalnih kapitalističnih elit v projekte zahodnoevropskega imperializma v Afriki, Aziji in na Bližnjem Vzhodu predmet popolnega izbrisa. Otroška književnost, ki je bila posvečena obravnavi narodnoosvobodilnega boja (NOB), je neobhodno temeljila tudi na razumevanju vzrokov za vzpon fašizma oziroma nacizma, ki danes ponovno dvigata svojo glavo v kontekstu velike ciklične krize kapitalizma in novih imperialističnih spopadov za vire ob sočasnem utišanju socialnih vrenj na domačih tleh zahodnih kapitalističnih držav.

Specifičen in danes še prav posebej dragocen žanr v bogatem opusu jugoslovanske antifašistične otroške književnosti predstavljajo zgodovinske slikanice o NOB. V SR Sloveniji je pod okriljem Založbe Borec leta 1978 začela izhajati zbirka Kurirčkova zgodovinska slikanica (Golob 1979: 86). Ključne zgodovinske dogodke antifašističnega in antiimperialističnega NOB na ozemlju Slovenije in širše – vse od napada na Kraljevino Jugoslavijo in bombardiranjem Beograda 6. aprila 1941 prek ustanovitve OF 27. aprila 1941 in osvoboditve Ljubljane 9. maja 1945 ob pomoči 29. oz. hercegovske divizije – je prikazala skozi t. i. literarizirano faktografijo (Golob 1979: 86). V okviru zbirke je izšlo 14 zgodovinskih slikanic, ki danes zaradi revizionistične obravnave ali popolne odstranitve NOB iz šolskih vsebin pri zgodovinskih in pri jezikovno-literarnih predmetih v najboljšem primeru kot kuriozite pozabljene ležijo le še v posameznih šolskih knjižnicah oziroma njihovih depojih. Iz javnih knjižnic za odrasle in otroke, kot kaže Cobiss, so bile praviloma izločene in niso več na izposajo, ali pa gre le še za posamezne butične primerke, ki so na voljo le v čitalnicah.

Enaka in še slabša usoda je v Sloveniji doletela zgodovinske slikanice o NOB, ki pričajo o vsejugoslovanskem značaju antifašistične in antiimperialistične borbe jugoslovanskih narodov in narodnosti med letoma 1941 in 1945. Kot kaže sistem Cobiss, od 930 javnih knjižnic v Sloveniji (od tega kar 480 osnovnošolskih knjižnic) niti ena ne premore več enega samega izvoda *Kozare, Igmanskega marša* in *Desanta na Drvar* izpod peresa Ahmeta Hromadžića. In to kljub dejstvu, da je bil vsak posamični naslov, kot kažejo podrobnejši zapisi v Cobissu, večkrat ponatisnjen v nakladi 3000 do 15.000 izvodov. Ob naslovu se pojavlja pojasnilo: »Nobena knjižnica v sistemu COBISS.SI nima izvoda tega gradiva«, kar pomeni, da so bile te zgodovinske slikanice, namenjene otrokom med petim in desetim letom starosti, nekoč del knjižničnih zbirk, danes pa so odpisane ali založene. Skorajda enaki usodi je bila po letu 1990 podvržena primerljivo pomembna, kulturna in večkrat poobjavljena serija zgodovinskih slikanic, unikatnih

zložen izpod peresa Tomislava Rakočevića za nekoliko starejše otroke. Vključevala je naslove *Desant na Drvar*, *Neretvo*, *Sutjesko* in *Kozaro*. Nastala je v sodelovanju z muzeji na mestih, kjer so se odvili dogodki, ki so spremenili potek zgodovine in določili izid druge svetovne vojne na Balkanu v prid zmage antifašističnega boja za socialno osvoboditev ljudi izpod imperialističnega škornja tako italijanskih fašističnih kot nemških nacističnih okupatorjev. Danes se po podatkih sistema Cobiss v Sloveniji nahaja vsega skupaj le še 16 izvodov *Neretve*, 13 izvodov *Desanta na Drvar*, enajst izvodov *Kozare* in deset izvodov *Sutjeske*. Te slikanice, ki so bile seveda prevedene tudi v slovenščino, so imele enako in še večjo težo kot tiste, ki so izšle pri Založbi Borec v okviru Kurirčkove zgodovinske slikanice. Obravnavale so namreč vse ključne partizanske bitke in prelomne dogodke v borbi jugoslovanskih narodov in narodnosti pod vodstvom vrhovnega štaba z Josipom Brozom Titom na čelu. Z odstranitvijo te serije iz knjižnega fonda se zamegljuje dejstvo, da partizansko gibanje oziroma antifašistična borba ni bila samonikla in enklavistično omejena na današnje nacionalistične meje novih držav na Balkanu, ampak je temeljila na medsebojni solidarnostni, na skupnem boju za boljši in drugačen jutri. Ta literatura bi zato pomenljivo prispevala tudi h krepitvi boljšega medsebojnega poznavanja in sodelovanja otrok v širši regiji, ki bi tako lahko presegali utesnjenost in omejitve svojih nacionalnih prostorov ter lažje razumeli katastrofalne posledice imperialističnih vojn v svojem ožjem in širšem prostoru.

Prav v tej povezovalni smeri je deloval tudi vsejugoslovanski Festival Kurirček s sedežem v Mariboru. Za razliko od Zmajevih iger v Novem Sadu in Jugoslovanskim festivalom Djece v Šibeniku je bil leta 1993 ukinjen, saj mu je slovensko ministrstvo za kulturo trajno odreklo finančno pomoč (Filo v Mikić, Mikić 2014: 46). Festival Kurirček je namreč negoval ideje in dediščino antifašističnega in antiimperialističnega boja ter v povezavi s tem socialne borbe za osvoboditev človeka iz jarma izkoriščanja. V tem duhu je trideset let povezoval pesnike/pesnice, pisatelje/pisateljice in dramatičarke iz vseh nekdanjih republik, kar je bilo že samo po sebi svojevrsten organizacijski dosežek. Ustvarjalci in ustvarjalke so v okviru literarnih prireditev sprva v Mariboru in njegovi okolici, nato pa na relaciji Maribor–Varaždin–Zagreb–Split–Beograd in širše obiskovali šole in skupaj z nekdanjimi borci in borkami skozi lastna umetniška dela in pripovedovanja delili izkušnje antifašističnega, antiimperialističnega boja. Na festivalu je v tridesetih letih njegovega obstoja sodelovalo več kot 250 književnic in književnikov, kar je predstavljalo »velik del vseh tistih, ki so [v Jugoslaviji] takrat pisali za mlade« (Kramberger 2002: 6). Od vznika festivala 1962/1963 do leta 1982 je bilo organiziranih 2850, do konca osemdesetih let 20. stoletja pa skupaj več kot 3000 literarnih srečanj v več kot 50 krajih po vsej Jugoslaviji (Filo 1983: 5; Kramberger 2002: 6). Festival ni povezoval le odraslih, tj. že uveljavljenih pesniških in književnih imen, ampak je vsako leto prek literarnih, pesniških in likovnih natečajev, namenjenih otrokom, med seboj povezoval tudi na stotine osnovnih šol in na tisoče otrok iz vse Jugoslavije od Maribora do Skopja (Filo 1983: 6). Denimo leta 1986 je na natečaj za otroke prispelo 1545 literarnih in 2500 likovnih prispevkov, sodelovalo je kar 169 šol iz sestrskih republik in pokrajin Jugoslavije (Filo 1986: 137–8).

Vsebina natečajev je hitro prerasla tematske okvire NOB. Kot je izpostavil eden od pisateljev, »je skrb za dobro partizansko knjigo za otroka terjala tudi skrb za vsakršno dobro knjigo za otroka – partizanska borba sama je bila vendar borba za lepše odnose med ljudmi in ljudstvi vsega sveta« (Potrč 1972: 4). Rezultat so bile stvaritve ozaveščenih in vedočih otrok, ki v lastnih pesniških in literarnih delih niso le razumeli ideje antifašističnega boja jugoslovanskih narodov in narodnosti, ampak so njegovo sporočilo vpeli tudi v razumevanje trenutne geopolitične situacije. Šlo je za prepoznavanje vzporednic med preteklimi in novodobnimi imperialističnimi vojnami za resurse in kontrolo nad ozemlji in ljudmi, za njihovo razkrinkavanje in brezkompromisno obsojanje. Zgovorna je nagrajena pesem Ljiljane Zenović, takratne sedmošolke iz Petrovca na Moru, z naslovom Ratni zvuci iz leta 1969:

*Djeca slušaju zvuke rata,
koji donose bol i plač,
zvuke od kojih se
i najtoplije srce sledi.
O, zar niko ne može
tu strahotu da pobjedi?
Hoće li djeca Vijetnama
dočekati živa kraj rata?
Umjesto pjesme slobode,
u njihovim ušima sada
odjekuje pjesma granata.*

(PAM, škatla 18, Razpisi in nagrajena dela 1964–1972)

Današnja literarna in pesniška dela izpod peres ozaveščenih in vedočih otrok, analogna zgornji pesmi, bi morala v ospredje postavljati današnjo imperialistično agresijo. Nadaljevala bi z razkrinkavanjem zahodne imperialistične politike in problematizirala trpljenje otrok, sovrstnikov in sovrstnic v Gazi in na Zahodnem bregu. Odkrito bi povedala, da se v Palestini ne odvija »konflikt«, marveč genocid, kot je januarja 2024 jasno izpostavilo že Meddržavno sodišče ZN s sedežem v Haagu (ICJ, 26. 1. 2024). Razblinila bi dvoličnost zahodne politike in ji v obraz povedala, da gre za nameren izbris ljudstva, ki je več kot pol stoletja trpelo pod vojaško okupacijo in apartheidom (Pappé 2025). Prežemati bi jih morala enaka zahteva po svetovnem miru, katerega temelj sta obsodba imperializmov, nanje pripenjajočih se fašizmov in iredentizmov ter odprava družbeno-ekonomskega sistema, ki jih poraja.

4 Zaključek

Spričo povedanega je potrebno novo rojstvo družbeno angažirane otroške književnosti, ki sistematično preizprašuje kapitalistični red in z njim imperalizem kot enega njegovih »najvišjih stadijev« (Lenin 1970). Ta vrsta književnosti za otroke, njena povrnitev v šolske programe in/ali na sezname priporočenega berila, bodisi izpod peres predhodne ali nove generacije pisateljev in pisateljic, bi bila nujna v današnjem svetu, ki ga zaznamujejo nevarno razplamtevajoča se vojna žarišča, za katerimi stojijo in jih

poganjajo geopolitični interesi imperialističnih centrov (Chomsky, Robinson 2024). Ohranjala bi stik otrok z realnostjo, katere sestavni del so, in jo pomagala kritično razumeti. Taka literarna socializacija, ki je v našem ožjem in širšem prostoru ne privzga več nobena institucija, bi bila nujni člen prizadevanj za svetovni mir.

LITERATURA

- Aleš BEBLER, Vera BEBLER, 1966: *Otroci zemlje in morja*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Lilijana BURCAR, 2007: *Novi val nedolžnosti v otroški literaturi: kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrousti?* Ljubljana: Sophia.
- Lilijana BURCAR, 2021: Pozabljene proletarske pravljice Hermynie zur Mühlen: Včeraj je bilo --- jutri bo. *Otrok in knjiga* 48/122. 5–21.
- Lilijana BURCAR, 2024: Knjiga o džungli ali kaj moramo vedeti o britanskem imperializmu. *Borec* 76/823–825. 258–70.
- Noam CHOMSKY, Nathan J. ROBINSON, 2024: *The Myth of American Idealism: How U. S. Foreign Policy Endangers the World*. New York: Penguin Press.
- Enzo COLLOTTI, 1971: *Nemška revolucija. Zgodovina revolucij XX. stoletja*. Prev. Maruša Bravničar idr. Ljubljana: Komunist. 1–43.
- Jože FILO, 1986: Natečaji. *XXIV. Festival Kurirček: Tematika NOB in revolucije v sodobni glasbi*. Maribor: Festival Kurirček. 136–8.
- Jože FILO, 1983: Dvajset let festivala Kurirček. *Sledovi revolucije v umetnosti za otroke in mladino*. Ur. Jože Filo. Ljubljana: Partizanska knjiga. 5–7.
- Jože FILO, 1971: Festival »Kurirček« v letu 1971. *IX. Festival Kurirček: Zgodovinska in socialna tematika v sodobni mladinski književnosti*. Ur. Jože Filo. Maribor: Festival Kurirček. 64–8.
- Jože FILO, 1972: Festival »Kurirček« v letu 1972. *X Festival Kurirček: Liki mladih v književnosti o NOB*. Ur. Jože Filo. Maribor: Festival Kurirček. 94–105.
- Aleš GABRIČ, 2023: The culture of the non-aligned countries on the Slovenian cultural horizon. *The Culture of Non-Alignment: The Clash of Cultural and Political Narratives*. Ur. Barbara Predan, Daša Tepina. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 111–28.
- Berta GOLOB, 1979: Kurirčkova zgodovinska slikanica. *Otrok in knjiga* 8. 86–7.
- ICJ. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel). 26. 1. 2024. [Na spletu](#).
- Vladimir ILIČ LENIN, 1970: *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma*. Prev. Ciril Štukelj. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Rosemary JACKSON, 1981: *Fantasy: The Literature of Subversion*. London, New York: Methuen.
- Kenneth R. JOHNSTON, 2000: *The Hidden Wordsworth*. London: Pilmico.
- Darja KRAMBERGER, 2002: *Festival Kurirček; Festival Otrok in umetnost. Bibliografsko kazalo festivalskih publikacij 1963–1992*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
- Sanja LAZAREVIĆ RADAK, 2020: The Non-Aligned Child: the Magazine Zmaj and the Political Socialization in Socialist Federal Republic of Yugoslavia (1966–1971). *Sociocultural Dimensions of Childhood*. Ur. Bakova Petya idr. Sofia: Prof. dr. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Science. 91–106. [Na spletu](#).

- Karl MARX, 2012: *Kapital* 1. Prev. Mojca Dobnikar idr. Ljubljana: Sophia.
- Maša MIKIČ, Saša MIKIČ, 2014: *Razgovor z Jožetom Filom, sekretarjem Festivala Kurirček med leti 1964 in 1993. Festival Kurirček: raziskovalno področje zgodovine: raziskovalna naloga*. Maribor, Pernica: II. gimnazija Maribor.
- Gail S. MURRAY, 1998: *American Children's Literature and the Construction of Childhood*. New York, London: Twayne Publishers; Prentice Hall International.
- Ilan PAPPÉ, 2025: *Etnično čiščenje Palestine, 1948*. Mengeš: Ciceron.
- Jože POTRČ, 1972: Ob desetem Festivalu Kurirčka. *X Festival Kurirček: Liki mladih v književnosti o NOB*. Maribor: Festival Kurirček. 3–4.
- Alan RICHARDSON, 1991: Wordsworth's Fairy Tales and the Politics of Children's Reading. *Romanticism and Children's Literature in Nineteenth-Century England*. Ur. James Holt McGavran, Jr. Athens, London: The University of Georgia Press. 34–53.
- Alan RICHARDSON, 1994: *Literature, Education and Romanticism: Reading as Social Practice, 1780–1832*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alan RICHARDSON, 1999: Romanticism and the End of Childhood. *Literature and The Child: Romantic Continuities, Postmodern Contestations*. Ur. James Holt McGavran. Iowa City: University of Iowa Press. 23–43.
- SI_PAM/1425, Festival Kurirček, Razpisi in nagrajena dela 1964–1972 (škatla 18).
- John C. SOMMERVILLE, 1990: *The Rise and Fall of Childhood*. New York: Vintage Books.
- Ailsa WALLACE, 2009: *Hermynia zur Mühlen: The Guises of Socialist Fiction*. Oxford: UP.
- Monika WARNEŃSKA, 1967: *Alarm na riževih poljih: s poti vojne korespondentke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Howard ZINN, 2021: *Ljudska zgodovina Združenih držav Amerike*. Prev. Mojca Dobnikar. Ljubljana: Sophia.
- Zmaj: književni časopis za decu, 1971. 17/10.

SUMMARY

The article problematises the lack of socially engaged children's literature in our region after 1990, specifically literature dedicated to fostering geopolitical awareness among children. It argues that the rich literary tradition that existed on this subject matter in the former SFRY – that is, the literature that cultivated the values of the anti-imperialist and anti-fascist struggles for social liberation – could today serve as a reference point for the production of similar children's literature with a corresponding form of literary socialization. The article relies on Marxist systemic analysis and new historicism in literary theory. It first discusses the socio-political emergence and trappings of the romantic cult of childhood innocence, while pointing to the importance of the emergence of socially engaged critical children's literature. It then focuses on the significance of the so-called anti-colonial writing for children that was produced in Yugoslavia as one of the founding members of the Non-Aligned Movement. After 1990, this type of literature was removed from reading lists for children. In its place, fantasy genres, heavily indebted to promoting the image of the child as socially unmarked and devoid of experiential growth, have taken over and are heavily promulgated. This, ironically or strategically, comes at a time of rising socio-economic tensions and neo-imperial wars, all of which have very concrete consequences for children. Anti-imperialist literature for children that helps them to understand armed conflicts and their larger structural causes is a way of realigning children with reality. It offers them the necessary critical insights so that they will strive for peace as children today and as adults tomorrow.